

УДК 338.43

Л. А. Мельник,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ СПІВВІДНОШЕННЯ ВИРОБНИЦТВА РОСЛИННИЦЬКОЇ І ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено динаміку і стан у співвідношенні виробництва продукції рослинництва і тваринництва за період 1990—2009 рр. Визначені проблеми, що йому притаманні, необхідність державного регулювання з метою досягнення їхньої збалансованості.

Relative dynamics of crop and livestock production in 1990—2009 have been studied. The typical problems have been established, and the necessity of government regulation for balancing these industries has been stated.

ВСТУП

Стратегічне завдання, яке ставилося перед аграріями, — ринкова трансформація існуючого в радянські часи одержавленого аграрного сектора економіки — в основному виконане. Модель сільського господарства України, яка нині функціонує, є ринковою, що офіційно визнано світовою спільнотою. Україна вже прийнята до Світової організації торгівлі (СОТ). Разом із тим, ринковій моделі вітчизняного аграрного сектора притаманна низка гострих проблем.

Одна із них — розбалансованість сільського господарства в аспекті оптимального поєднання двох його головних галузей — рослинництва та тваринництва. Саме вирішення цієї проблеми має важливе соціально-економічне значення як для агропідприємств, так і аграрного сектора економіки у цілому.

Питання оптимального поєднання землеробства і тваринництва вже розглядалося у працях вчених економістів-аграрників, зокрема В.Г. Андрійчука, Ю.Ф. Мельника, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших.

Однак, з боку науковців і практиків йому не приділяється тієї уваги, якої воно заслуговує. Очевидним є той факт, що в Україні за роки її незалежності відбувся занепад, фактично руйнація галузі тваринництва, особливо в секторі сільськогосподарських підприємств. Відповідно склалася загрозлива ситуація щодо забезпечення населення вітчизняними продуктами тваринництва. З її урахуванням необхідно забезпечити передусім внутрішню потребу країни в продук-

тах тваринництва на рівні раціональних норм, по можливості сформувати експортний потенціал.

Розбалансованість сільського господарства як цілісної економічної сфери, яка споконвіку охоплює галузі рослинництва і тваринництва, призвело до багаторазового зменшення поголів'я ВРХ і свиней. Відповідно відбулося зниження споживання м'яса та м'ясопродуктів на особу за рік з 68,2 кг у 1990 р. до 49,7 кг у 2009 р., молока та молочних продуктів відповідно з 373,2 кг до 212,4 кг. Це значно менше рекомендованих норм споживання і у порівнянні з розвинутими країнами світу. Якщо врахувати, що рівень споживання м'яса на особу в рік за раціональними нормами має бути 80 кг, то без його імпорту самозабезпеченість м'ясом в Україні становить лише 37—38%. А це вже є продовольчою небезпекою по цьому продукту. І не випадково істотно зріс імпорт м'яса та м'ясних продуктів. У 2008 р. він становив 550 тис. тонн за рік, або 23,5% від загального фонду споживання. Не потрібні особливі розрахунки, щоб зробити висновок про те, що нам вигідніше було б значну частку експортованого фуражного зерна направляти на розвиток власного тваринництва. Тим більше, що від експорту зерна надприбутки отримує невелика кількість зернотрейдерів, які до того ж здебільшого є зарубіжними суб'єктами.

Від розвитку тваринництва значною мірою залежить стан та розвиток таких суміжних йому видів виробництва, як виробництво комбікормів і органічне (біологічне) землеробство. Усе це надає особливої актуальності дослідженню пи-

Таблиця 1. Структура виробництва валової продукції в сільськогосподарських підприємствах України* (у відсотках до загального обсягу)

Показники	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Валова продукція – всього	100	100	100	100	100	100	100
У тому числі:							
продукція рослинництва	49,3	67,3	64,3	62,7	58,3	67,1	62,3
продукція тваринництва	50,7	32,7	35,7	37,3	41,7	32,9	37,7

* Розраховано за даними: [5, с. 44].

тання забезпечення оптимального співвідношення двох взаємозалежних галузей сільського господарства — землеробства та тваринництва.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження динаміки і стану у співвідношенні виробництва продукції рослинництва та тваринництва в секторі сільськогосподарських підприємств, визначення притаманних йому проблем та напрямів державного регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ

За період 1990—2009 рр. у секторі сільськогосподарських підприємств України відбулося істотне зниження частки продукції тваринництва у загальному виробництві валової продукції (табл. 1).

Наведені в табл. 1 дані свідчать, що у 1990 р. співвідношення рослинницької і тваринницької галузей у сільськогосподарських підприємствах було більш-менш оптимальним. У 2009 р. частка тваринництва у загальному обсязі валової продукції сектора сільськогосподарських підприємств зменшилася на 13 в.п. Вона зменшилася б ще більше, якби в останні роки не відбувався стрімкий розвиток птахівництва, насамперед за рахунок виробництва м'яса бройлерів у сільськогосподарських підприємствах, що пов'язано з швидким оборотом капіталу (відгодовля бройлерів триває 45—60 днів, а продукція в яєчному птахівництві виробляється рівномірно протягом року). Річний приріст реалізації бройлерів (до попереднього року) становив у 2007 р. — 135,9 тис. тонн (26,7%). Враховуючи досить високу ефективність виробництва м'яса птиці та яєць, можна очікувати, що ці галузі в сільськогосподарських підприємствах розвиватимуться активно і в ближчі 3—5 років [2].

Водночас за період 1990—2009 рр. поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах зменшилося в 13 разів (з 21,1 млн голів у 1990 р. до 1,6 млн голів у 2009 р.), у т.ч. корів у 10,2 рази (6,2 млн і 0,6 млн). Ще крок і вітчизняну корову треба буде заносити у Червону книгу як вид, що зникає. А, як відомо, впродовж століть в Україні корову називали годувальницею, вона була символом добробуту селян.

На кінець 2009 р. в Україні нарахувалося

4652 сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства), які мали поголів'я ВРХ. Їхня частка до загальної кількості діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві становила 8,1%. Із 42101 фермерських господарств тільки 1064 (або 2,5%)

утримували ВРХ, у т.ч. 927, які мали поголів'я корів. При цьому у третини з них (38,3%) кількість корів становила до 5 голів. Товарними, напевне, слід вважати ті фермерські господарства, в яких кількість корів становить 50 і більше голів. Таких нараховувалося 192 фермерських господарств, або 0,5% до їхньої загальної кількості. І не випадково у 2009 р. частка фермерських господарств у виробництві продукції тваринництва становила 1,7%, а в рослинництві 7,1% [5, с. 112; 159].

Для того, щоб оцінити наслідки розбалансованості сільського господарства як цілісної економічної сфери, визначимо соціально-економічне значення органічного поєднання (по можливості оптимального) рослинництва і тваринництва для будь-яких агроформувань і національної економіки:

— нівелюється сезонність праці, забезпечується постійна зайнятість щодо працівників тваринництва;

— забезпечується рівномірне надходження доходу від реалізації продукції тваринництва;

— знижуються виробничі ризики за рахунок розширення асортименту продукції (вигоди диверсифікації виробництва);

— є можливість задовольняти потреби працівників підприємства та членів їхніх сімей власними продуктами тваринництва;

— використання соломи для підстилки, а гною як органічного добрива і на цих засадах організація й розвиток біологічного (органічного) землеробства;

— тваринницька галузь, як правило, поєднується з вирощуванням багаторічних трав, кормових культур, що сприяє приміненню науково обґрунтованих сівозмін і підвищенню родючості ґрунту;

— у кінцевому підсумку оптимальне співвідношення виробництва рослинницької та тваринницької продукції стабілізує фінансово-економічний стан агропідприємств, підвищує їхню конкурентоспроможність, знижує господарський ризик.

Для сільського господарства, до речі, і України у цілому, розвиток тваринництва як мінімум у межах задоволення внутрішніх потреб у його продукції має такі наслідки:

— полегшується прес безробіття на селі,

Таблиця 2. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах*

Показники	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %	42,6	-1,0	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8
у тому числі продукції рослинництва	98,3	30,8	7,9	11,3	32,7	19,6	16,9
продукції тваринництва	22,2	-33,8	5,0	-11,0	-13,4	0,1	5,5

* Джерело: [5, с. 52].

підвищується добробут селян і всього населення, забезпечується споживання ним продукції тваринництва в обсягах науковообґрунтованих норм, підвищується її якість;

— забезпечується продовольча безпека щодо продукції тваринництва;

— є можливість організації тих видів виробництва, для яких тваринницька продукція є сировиною; створюються сприятливі умови для розвитку суміжної тваринництву комбікормової галузі, що, в свою чергу, сприятиме розвитку тваринництва, збільшенню попиту на кормове зерно;

— у цілому ніша споживчого кошика населення наповниться не імпортними "дешевими продуктами тваринництва", як правило, сумнівної якості, а вітчизняними.

З огляду на викладене вище, можна зробити висновок, згідно з яким розбалансованість сільськогосподарства як органічної цілісності двох головних його галузей — рослинництва і тваринництва — є одним із деструктивних наслідків аграрної реформи.

У зв'язку з цим логічно постає запитання щодо причин, які призвели до руйнації тваринницької галузі у сільськогосподарських підприємствах.

Переважно у натурально-споживчих селянських господарствах споконвіку структура виробництва була різноманітною, а худоба була єдиним джерелом внесення добрив для збереження й відновлення родючості ґрунту. В радянські часи в колгоспах і радгоспах структура виробництва формувалася на засадах директивного централізованого планування. З переходом усіх агроформувань на ринкові засади господарювання об'єктивною метою кожного з них є одержання прибутку в максимально можливому розмірі. Всі їхні дії і спрямовані на досягнення цієї мети. Ринкові ціни є сигналом, що виробляти, виходячи із розрахунків витрат виробництва. Фактично маємо такі результати щодо рівня рентабельності (табл. 2).

Наведені вище дані дають відповідь на запитання: чим зумовлена деструктивна тенденція фактично деградації тваринництва. Його продукцію господарникам виробляти не вигідно. Тому вони надають перевагу рослинницькій

продукції, передусім насінню соняшнику (у 2009 р. його рівень рентабельності найбільш високий 41,4%, тоді як зернових і зернобобових культур всього 7,3%). Разом з тим, і рослинництво не дає належних прибутків. Так, у 2009 р. на одне сільськогосподарське підприємство було отримано від продукції рос-

линництва 110,8 тис. прибутку, а тваринництва 13,7 тис., разом 124,5 тис. грн. Тобто одержаних прибутків у сільськогосподарських підприємствах не вистачає для забезпечення не тільки розширеного, а по багатьом продуктам і простого відтворення, не кажучи вже про інноваційний розвиток. Крім того, у 2009 р. 30,9% підприємств у галузі сільського господарства одержали чистий збиток. І не випадково забезпеченість агропідприємств основними сільськогосподарськими машинами досягає лише половини розрахункової. Близько 85% техніки, що залишилася в господарствах, експлуатується за межами амортизаційних строків [2].

Існуючі в радянські часи тваринницькі комплекси практично зруйновані. Розбудова нових потребує чималих коштів. Адже тваринництво — капіталоемна галузь, яка має довготривалий виробничий цикл і відповідно уповільнений оборот капіталу. А тому його занепад, особливо скотарства, пояснюється не тільки невисокою рентабельністю виробництва в скотарстві. Очевидно, що основна причина криється в тому, що тваринництво є галуззю капіталомісткою, й для окупності витрат у будівництво приміщень важливо мати гарантію тривалого землекористування для виробництва кормів і розвитку галузі. З цієї ж причини вкладати кошти у будівництво нових тваринницьких приміщень нинішнім господарникам також не вигідно. Тому приватні інвестори виявляють інтерес до галузей із більш швидким оборотом вкладених коштів, зокрема до рослинництва і птахівництва. Звідси висновок, що доцільніше спрямовувати державні кошти, що виділяються сільському господарству, не тільки на підтримку рентабельного виробництва, а й на розвиток потужностей для виробництва яловичини та свинини.

Не менш важливою для підвищення рентабельності тваринництва є програма підтримки селекції та робіт з підвищення продуктивності тварин за рахунок утримання племінної худоби, виробництва високоякісних і в достатній кількості кормів, у тому числі шляхом збільшення площ культурних пасовищ. При вищій продуктивності худоби витрати кормів на одиницю продукції значно зменшуються, собівартість продукції знижується на 25—30%, а продуктивність праці у 2—2,5 рази вища [2].

Розв'язання проблеми збалансованості рослинництва і тваринництва, таким чином, питання складне. Його вирішити можна за декількома напрямками. Один із них — збільшення ринкових цін на продукцію тваринництва. На сьогодні це нереально. Попит населення на них обмежений низькими доходами і їхнє певне підвищення значною мірою знецінює інфляція. Крім того, ціни на продукцію тваринництва її виробникам встановлюють не споживачі, а різні посередники і переробними. Йдеться про т.зв. диспаритет цін з боку підприємств третьої сфери АПК. Можливий вихід із цієї ситуації — переробка, зберігання, транспортування і реалізація продукції тваринництва самими її виробниками або створення ними для цього сумісних підприємств, різних структур тощо. Можливо використовувати і інтеграцію, якщо вона вигідна аграріям із підприємствами третьої сфери АПК.

Важливо зазначити, що на сьогодні провідне місце у виробництві продукції тваринництва відіграє сектор господарств населення. Тут зосереджено 66,3% ВРХ, у тому числі 77,9% корів. У 2009 р. на підприємствах, що займалися переробкою молока і молочних продуктів, частка господарств населення у загальному обсязі сировини становила 53,8%, а сільськогосподарських підприємств — 39,4%. Водночас вважаємо, що помилковою є політика, згідно з якою сектор господарств населення у змозі вирішити проблему тваринництва, молока зокрема.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що переваги великих ферм — незаперечні. Саме тому, наприклад у США, більш великі ферми приєднують малі, тим самим розширюють виробництво і збільшують прибутковість. У 2007 р. частка ферм з кількістю стада 90—100 голів у загальному обсязі надоеного молока становила лише 18,8%, що на 15% менше, ніж в 1998 р. При цьому частка найбільш великих ферм з дійним стадом більше 500 голів у загальному обсязі молока збільшилася за цей час на 23,6% і становила 54,1%. В 2007 р. частка цього сектора становила понад 3/4 усього виробленого у США молока. Сьогодні фермери в США розуміють, що тільки збільшення поголів'я і впровадження у виробництво інноваційних технологій здатне відповідати умовам конкуренції. Таким фермам більш доступні кредити [1].

У цьому зв'язку слід погодитися з думкою тих науковців, які вважають, що, виходячи з природних особливостей, в стратегічному плані в Україні перспективним напрямом слід вважати розвиток м'ясного скотарства на базі спеціалізованих господарств та підприємств у складі великих корпоративних структур, здатних інвестувати таке виробництво в напрямі орієнтації на екологічно чисту продукцію та її експорт в т.ч. і

на європейський ринок. Скотарство відроджуватиметься шляхом створення великих тваринницьких ферм в обсягах, зумовлених раціональними параметрами концентрації і спеціалізації виробництва та його екологічними стандартами [3, с. 176—177].

ВИСНОВКИ

Отже, одним із найбільш негативних наслідків "шокової ринкової терапії" в секторі сільськогосподарських підприємств є деградація тут галузі тваринництва, руйнація існуючих в радянські часи ферм і комплексів. Саме тому динаміка поголів'я ВРХ і свиней у сільськогосподарських підприємствах країни характеризується регресивними тенденціями. Винятком є невелика кількість великотоварних агроструктур. Але їм не під силу досягти обсягів рівня продукції тваринництва 1990 р. Не інакше, як недоцільно, можна назвати аграрну політику держави, за якої майже 1/4 м'яса та м'ясних продуктів у загальному фонді споживання є імпортовані. Відповідно ситуація з продовольчою безпекою країни двояка. "Практично повна небезпека у сфері виробництва й споживання зернових культур і дуже загрозлива у сфері забезпечення населення країни м'ясом та м'ясопродуктами" [4, с. 6]. Усім відома сумнівна якість молочних продуктів, у кращому разі вироблених з молочного порошку, а частіше — пальмового масла. І це йдеться про Україну, яка є аграрно-промисловою і має один з найкращих потенціалів для сільськогосподарського виробництва. В умовах, які склалися, відродження і розвитку тваринництва можливий лише при активному втручанні, переважно економічними методами в цей процес держави, і за прямої підтримки нею галузі.

Відаючи належне усім вищезгаданіми напрямкам позитивної дії на національну економіку і сільське господарство зокрема, в розвитку рослинницької і тваринницької галузей все-таки головними є: 1) самозабезпечення населення України продуктами тваринництва у межах науково обґрунтованих норм їхнього споживання; 2) розвиток таких суміжних галузей, як комбікормове і гноєве господарство. "Адже маємо складнощі з придбанням мінеральних добрив, які постійно дорожчають. При оптимальному співвідношенні галузей рослинництва і тваринництва можна виробляти 100—140 млн тонн гною собівартістю до 6,3 млрд грн., що рівнозначно еквіваленту мінеральних добрив у 1,8 млн тонн НРК, вартістю 16,6 млрд грн." [2, с. 9].

Занепад тваринництва призвів до того, що внесення сільськогосподарськими підприємствами органічних добрив під посіви зменшилося з 8,6 тонн на 1 га посівної площі у 1990 р.

до 0,6 тонни у 2009 р. (в 14,3 рази менше) [5, с. 102]. Тобто розвиток тваринництва прямо пов'язаний з підвищенням родючості ґрунту за рахунок застосування органічних добрив. А це економія коштів для усіх агроструктур. Важливо також зазначити, що нині усе більший розвиток у багатьох країнах світу отримує органічне землеробство на засадах відмови використання засобів хімічного походження (гербіциди та мінеральні добрива). Якщо йдеться про збереження та підвищення родючості ґрунтів і органічне землеробство, то без органічних добрив тут не обійтись. Наголосимо, що попит на органічну продукцію постійно підвищується. А порівняно високі ціни на неї дають можливість агропідприємствам збільшувати прибутковість.

Рухаючись і далі в напрямі досягнення збалансованості у співвідношенні виробництва рослинницької та тваринницької продукції України вирішить чимало проблем як на мікро-, так і макрорівнях.

Разом з тим, ретроспективний погляд на ринкову трансформацію аграрної сфери економіки дає підстави стверджувати, що саме вона негативно вплинула на збалансованість двох його основних галузей — рослинництва і тваринництва. Тваринницька галузь, як правило, не відповідає мікроекономічним цілям сільськогосподарських підприємств — максимізації їхнього прибутку. А занепад цієї галузі, в свою чергу, не відповідає макроекономічним цілям — забезпечення належного рівня продовольчої безпеки країни щодо продукції тваринництва та підвищення добробуту усього населення. І в цьому контексті без державного втручання і підтримки неможливо забезпечити розширене відтворення тваринництва, на інтенсивно-інноваційних засадах зокрема.

Так, зниження собівартості продукції тваринництва потребує, насамперед, впровадження сучасних техніки і технологій. Для цього потрібні чималі кошти. Поки що більшість агропідприємств їх не мають. Найбільш реально залучити кошти на кредитних засадах. Проте банківський механізм в Україні поки що не спрямований на розвиток кредитування довгострокових проектів сільськогосподарських підприємств, передусім через проблеми із формуванням довгострокових кредитних ресурсів, низьку капіталізацію, ліквідність банківської системи, високий розмір відсоткових ставок і складні умови та процедури надання кредитів, які значною мірою утруднюють доступ великій кількості підприємств галузі на ринок позичкових капіталів. В умовах трансформаційних зрушень для сільськогосподарських підприємств має формуватися спеціальна кредитна система, для удосконалення якої слід застосо-

вувати особливі методи державного регулювання [2].

На особливу увагу заслуговує захист державою вітчизняного ринку від засилля імпорту продукції тваринництва. Безперечно, вона на світовому ринку дешевша. Так, за деякими даними, собівартість аргентинської яловичини за 1 кг — 5 центів (близько 40 коп.), оскільки там кращі у світі умови для ВРХ. Зокрема, в пампасах худоба не потребує заготівлі кормів і цілий рік обходиться без стійлового утримання. Саме тому відродження тваринницької галузі потребує митного захисту. Крім того, населення не відчуває особливого полегшення від більш низьких світових цін на тваринницьку продукцію. В Україні вона продається за високими, практично монопольними цінами і надприбутки отримують імпортери.

У цілому, можна виділити такі основні напрями державного регулювання й підтримки галузі тваринництва:

1) цінова політика щодо продукції тваринництва;

2) кредитна політика, пов'язана, перш за все, із доступністю довгострокових кредитів для сільськогосподарських підприємств цільового призначення (державні кредити з низькою ставкою відсотка або компенсація відсотків державою комерційним банкам);

3) сприяння держави матеріально-технічно-у забезпеченню тваринництва.

Посилення державного регулювання співвідношення двох галузей в сільськогосподарських підприємствах — це не обмеження їхнього ринково-підприємницького суверенітету. Навпаки, зрештою таке регулювання і підтримка тваринництва відповідає як їхнім, так і суспільним інтересам.

Література:

1. Войтко А. Некоторые особенности производства молока в США / А. Войтко // Мировое сельское хозяйство. — 2009. — № 5. — С. 27—28.
2. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: Уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 3—15.
3. Нова економічна парадигма формування стратегії національної безпеки України у ХХІ столітті. — К.: ІАЕУААН, 2001. — 638 с.
4. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 3—7.
5. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2009 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2010. — 375 с.
Стаття надійшла до редакції 17.10.2011 р.